

LIBERAL İKTİSADIN YÜKSELİŞİ: BİREYCI VE KOLEKTİVİST OKUL ARASINDAKİ MÜCADELENİN SON PERDESİ

The Revival of Liberal Economics: The Last Phase of the Struggle Between Individualist and Collectivist Schools

Mustafa ACAR*

Özet

Bu yazıda yirmibirinci yüzyıla girerken egemenlik tahtına oturmuş görünen serbest piyasacı liberal iktisadın, piyasa karşıtı kumandacı iktisatla olan mücadelesi irdelenmektedir. Önce başlıca iktisat okullarına temel görüşleri itibarıyla değinilmekte, ardından bütünsel bir çerçevede piyasacı ve kumandacı geleneğin tarihsel mücadelesi ele alınmaktadır. Bu bağlamda iktisadi düşünce ve analize katkı yapmış iktisatçıları ve düşünürleri, düşünsel yelpazede sağ ve sol uçları arasındaki görece konumlarına göre değil, özgürlük ve zenginlik gibi değerlere yaptıkları katkıya göre yukarıdan aşağıya doğru sıralamak daha tercih değer görünmektedir.

Anahtar Kelimeler

İktisat, Klasik Liberal Öğreti, Kolektivist Öğreti, İktisadi Düşünceler Tarihi, Serbest Piyasacı İktisat, Kumandacı İktisat.

I. Giriş

Birçok kişinin sandığının aksine, aslında modern iktisat tarihinin, en gözde tarihî romanlara taş çıkartacak, zevkli ve ilginç bir hikâyesi vardır.¹ Başları ve ortalarında siyasi anlamda diktatörlüklerin, iktisadi anlamda planlamacı ve güdümcü ekonomik politikaların egemen olduğu yirminci yüzyıl biterken siyasette demokrasinin, ekonomide piyasanın öne çıktığı bir süreç yaşanmaya başlanmıştır. İktisadın felsefeden ayrılarak ayrı bir disiplin hâline gelmeye başladığı 18. yüzyılın son dönemlerinden beri piyasacı ve kumandacı gelenek arasındaki mücadeleyi en azından şimdilik piyasacı gelenek kazanmış görünmektedir.

Modern iktisadın, doğuşundan günümüze izlediği serüvenin hikâyesi kuşkusuz farklı biçimlerde ele alınabilir. Bunlardan belki en az zahmetlisi, kronolojik bir sırayla iktisatçıların görüşlerini özetlemektir. Bunun alternatif maliyeti, aslında zevkli bir serüven

Abstract

This article discusses the long lasting struggle between collectivist and liberal schools of economic thought, the latter of which seems to have become the dominant view at the turn of the 21st century. It reviews first the main ideas of the leading schools of economics. Then it evaluates the historical struggle that has taken place between the two truly different economic mentalities in the last two hundred years in a comprehensive framework. In this regard it seems more plausible to order the great economists and thinkers who contributed to economic thought not according to their relative position in between the extreme right and left ends of the ideological spectrum, but put them in a descending order based on their contribution to freedom and the wealth of nations.

Keywords

Economics, Classical Liberal Doctrine, Collectivist Doctrine, History of Economic Thought, Free Market Economics, Command Economics.

olan iktisat tarihinin âdeta bir ölü iktisatçıları geçidine indirgenmesidir. Daha zevkli, daha heyecanlı ve daha anlamlı bir yol, iktisadi düşüncenin gelişimini içsel tutarlılığı olan bütüncül bir çerçeveye oturtmak olabilir. İktisadi düşünce ve analize katkı yapmış iktisatçıları ve düşünürleri, Skousen'in (2001) benzetmesiyle sağ ve sol yelpaze arasında salınan bir sarkaca göre değil, insanlığın özgürleşmesi ve milletlerin zenginleşmesi gibi değerlere yaptıkları katkılara göre yukarıdan aşağıya doğru sıralayan "totem direği" yaklaşımını kullanmak, birinci yaklaşıma göre daha mantıklı görünmektedir.

İslam düşüncesinin büyük simalarından, daha çok "hareket-i cevheri" kuramıyla tanıdığımız Sadreddin-i Şirazi'nin (Molla Sadra) "insanın geçmişi arkasında değil, ayaklarının altındadır" önermesinde ifadesini bulan; sıralamayı yatay zamanda oluşmuş nicel birikime göre değil, dikey zamanın içerdiği nitel birikime göre yapma anlayışı tam da Skousen'in "totem direği" yaklaşımıyla örtüşmektedir. İnsanın değerini, yaşam süresinin uzunluğuna ve bu süre içinde hasbel kader ardında bıraktıklarına göre değil; tecrübelerinden ders çıkarmak suretiyle ömrünü insan-ı kamil'e giden yolda bir fırsat olarak değerlendirme becerisi

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

¹ Mark Skousen'in *Modern İktisadın İnşası: Büyük Düşünürlerin Hayatları ve Fikirleri* (2001) adlı eseri modern iktisadın ilginç hikâyesini anlatan çarpıcı eserlerden biridir.

göstererek, hayatı âdeta merdiven basamakları tırmanır gibi yaşama, aşağıların aşağısına meyleden bayağı güdülerini dizginleyerek yukarıların yukarisına meyleden üstün niteliklerini parlatıp kemale erdirme düzeyine göre ölçen yaklaşım ile, iktisadi düşüncede üstünlüğün ölçüsünü "tahrip etme" de değil, "refah ve özgürlüğe katkı yapma" düzeyinde arayan yaklaşım, özünde aynı yaklaşımdır.

Bu çerçevede liberal iktisadın başarı hikâyesinin detaylandırılması ve fikir sahiplerinin öne sürdükleri fikirlerin zenginlik, özgürlük ve refaha yaptığı katkıyı merkeze alarak modern iktisadın tarihsel macerasının anlatılması esasen piyasacı ve kumandacı gelenek, ya da özgürlükçü ve müdahaleci gelenek arasındaki uzun soluklu mücadelenin anlatılmasından başka bir şey değildir.

Bu yazıda yirmibirinci yüzyıla girerken egemenlik tahtına oturmuş görünen serbest piyasacı liberal iktisadın, piyasa karşıtı kumandacı iktisatla olan mücadelesine göz atılmaktadır. Önce başlıca iktisat okullarına temel görüşleri itibarıyla değinilmekte, ardından piyasacı ve kumandacı geleneğin tarihsel mücadelesi bütünsel bir çerçevede ele alınmaktadır.

II. Başlıca İktisat Okulları

1. Merkantilizm

Daha çok 16. ve 17. yüzyılda egemen olmuş; Fransa'da uygulanan biçimine Kolbertizm, Almanya'da uygulanan biçimine Kameralizm, İspanya ve İngiltere'de uygulanan biçimine de Bulyonizm adı verilen merkantilist felsefeye göre esas üretken iktisadi faaliyet, *ticaret*dir. Altın, gümüş vb. kıymetli madenler bir ülkenin zenginliğinin asıl kaynağıdır. Merkantilistlere göre bir ülkenin zenginleşmesi ve güçlenmesi dış ticaret dengesinin fazla vermesine, kıymetli maden stokunun artırılmasına bağlıdır. Dolayısıyla ihracat teşvik edilmeli, ithalat kısıtlanmalı, korumacı bir dış ticaret politikası izlenmelidir. Ayrıca Merkantilistlere göre yeryüzünde zenginlik sabittir; dolayısıyla bir ülke ancak başka ülkelerin fakirleşmesi pahasına zenginleşebilir. Ekonomiyi dış rekabete kapatarak, korumacılık politikalarıyla kalkınmanın sağlanmasını öneren; zengin ülkelerin ancak yoksul ülkeleri daha da yoksullaştırma pahasına zenginleştiklerini öne süren günümüzdeki korumacı ve kumandacı görüşlerin tarihsel temelleri Merkantilizmde bulunabilir.

2. Fizyokrasi

Daha çok 18. yüzyılda hüküm sürmüş bir iktisadi felsefe olan Fizyokrasiye göre toprak yegâne zenginlik kaynağıdır. Gerçek üretken faaliyet tarımla uğraşmaktır. Diğer meslekler varlıklarını tarıma dayalı sürdüren, *kısır meslekler*dir. Yeryüzünde kendiliğinden işleyen bir *doğal düzen* vardır; mülkiyet hakkı da doğal bir

haktır. Devletin temel işlevi doğal düzeni korumak olmalıdır. Fizyokratların toprağın ve tarımsal faaliyetlerin merkezî önemi konusundaki görüşleri sanayileşme sürecinin hızlanması ve dünyayı dönüşüme uğratmasıyla geçerliliğini yitirmiş; ancak doğal düzen ve özel mülkiyetin önemi konusundaki görüşleri Klasik iktisatçılar ve onların çığırından giden liberal iktisatçılar tarafından günümüze kadar taşınmıştır.

3. Klasik Okul

İktisadın felsefeden ayrılarak bağımsız bir sosyal bilim dalı hâline gelmesinin tarihi genellikle Klasiklerle, daha özeldede Adam Smith'in meşhur *Milletlerin Zenginliği* adlı eserinin yayımlanmasıyla başlatılır. 1770'lerden 1870'lere, 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın sonu arasında kalan yaklaşık yüz yıllık dönemde meyvelerini vermiş olan Klasik İktisat Okulunun başlıca temsilcileri A. Smith, D. Ricardo, R. Malthus, J.S. Mill, J.-B. Say, F. Bastiat olarak sıralanabilir.

Klasiklere göre kendiliğinden denge ve tam istihdam esastır: ekonominin doğal eğilimi dengeye doğrudur; fiyat mekanizması arz ve talebin eşitlenmesini sağlar. Piyasaya müdahale olmadıkça faktör piyasasında da—tam istihdamda—denge sağlanır, yani ücretler ve öteki faktör gelirleri yapay olarak sabitlenmediği sürece ekonomide çalışabilir durumdaki kaynakların tümü, arzı durumlar dışında, kendilerine göre yapacak bir iş bulacaklardır. Buna uygun biçimde Klasikler liberal iktisat politikalarını savunmuşlar, "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" ifadesini "alamet-i farika"ları hâline getirmişlerdir. Onlara göre "en iyi devlet, en az devlettir" yahut en iyi hükümet, piyasaya ve bireylerin yaşamına en az hükmeden hükümettir.

Klasiklerden Adam Smith'in—Ricardo ve Malthus gibi öteki bazı klasiklerin paylaşmadıkları—önemli bir görüşü, *görünmez el öğretisi*dir. Buna göre bireysel menfaat ile toplumsal menfaat arasında uzlaşmaz bir çelişki yoktur;² zenginliğin asıl kaynağı *bireysel çıkar, özgürlük ve rekabete* dayalı üretim ve *serbest mübadeledir*.

Yine Klasiklerde paranın önemi yoktur, para sadece bir örtüdür; para ile reel değişkenler değiştirilemez, para yansız bir araçtır. Klasiklere göre değer kaynağı, malların ve hizmetlerin değerini ölçecek objektif, değişmez değer ölçüsü *emektir*. Buna göre bir malın üretimi ne kadar çok emek gerektiriyorsa o mal o kadar değerli olmalıdır.

² Smith'in klasik örneğine göre (1965) sofranızdaki et kasabın merhametli oluşundan, ekmeğin fırıncının kendinden çok sizi düşünmesinden, sırtındaki elbise de terzinin diğergamlığından geliyor değildir. Bütün bunlar herkes kendi ekmeği parası, yani kendi kişisel menfaati peşinde koşarken ortaya çıkmaktadır. İnsanlar şahsi çıkar peşinde koşarken âdeta görünmez bir el tarafından toplum menfaatine hizmete yönlendirilmektedir.

4. Neoklasik Okul

1870'lerden 1930'lara kadar egemen olmuş, başlıca temsilcilerini A. Marshall, W.S. Jevons, L. Walras, C. Menger, L. von Mises, F. von Hayek, W. Pareto, Edgeworth gibi iktisatçıların oluşturduğu Neoklasik okul, makroiktisat okulları içinde etkileri belki de en uzun soluklu olanıdır. Neoklasiklere göre de Klasiklerde olduğu gibi kendiliğinden denge esastır; dengesizlik arzı, geçici bir durumdur. "Sürtünmesiz piyasalar" ya da piyasaların temizlenmesi görüşü hâkimdir. Fiyat mekanizması, arz fazlası durumunda fiyatların düşmesi, talep fazlası durumunda da fiyatların yükselmesi yoluyla hem mal, hem faktör piyasalarını temizler; arz ya da talep fazlası kalıcı olmaz. Dolayısıyla Neoklasikler ilke olarak hükümet müdahalesine hayır demişler, esas olanın piyasa mekanizması olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Neoklasik iktisatçıların Klasiklerden ayrıldıkları en önemli konu *değer* konusudur. Klasiklerin emek-değer kuramına alternatif olarak Neoklasikler *subjektif değer kuramını* ortaya atmışlardır. Buna göre değerlerin kaynağı mal piyasasında marjinal fayda, faktör piyasasında ise marjinal verimdir. Değer tüketicinin gözünde, onun ihtiyacının şiddetine göre değişen, subjektif bir şeydir; kişiye göre değişmeyen objektif değer diye bir şey yoktur. İktisatta marjinalist devrim denen bu görüşleriyle Neoklasikler hem Klasiklerin içinden çıkamadıkları elmas-su paradoksunu³ çözmüşler, hem de marjinal fayda, marjinal maliyet, marjinal ürün gibi kavramları iktisatçıların alet çantalarına dâhil etmişlerdir.

Neoklasiklere göre iktisat evrensel geçerliliği olan yasalara sahip bir bilimdir. Nitekim fizikten denge, statik, dinamik gibi kavramları ödünç alarak, iktisadi analizi matematiğin diline aktarmayı başaran Neoklasiklerin gayretleriyle iktisat genel geçer yasaları olan, çözümlenmelerinde gelişmiş matematiksel teknikler kullanan bir sosyal bilim dalı hâline gelmiştir.

5. Keynesyen Okul

1930'lu yılların bunalımlı ortamında ortaya çıkmış ve 1970'li yıllara kadar egemen iktisadi paradigma olarak kalmış olan Keynesyen okula göre kendiliğinden denge yoktur; ekonominin doğal eğilimi dengeye doğru değil, dengesizliğe, kaosa doğrudur. Klasiklerin iddia ettiklerinin aksine tam istihdam değil, eksik istihdam esastır: Ekonomi belirli bir işsizlik oranının var olduğu eksik istihdam hâlinde de dengede (toplam arz toplam talebe eşit) olabilir. Piyasalar sürtünmesiz

³ Hayatın devamı için zorunlu olan suyun ucuz, hiç de hayati bir önemi olmayan elmasın pahalı olması gerçeği iktisatta "elmas-su paradoksu" olarak bilinir. Emek-değer kuramıyla kolay izah edilemeyen bu paradoks, Neoklasiklerin subjektif değer kuramıyla aşılmıştır. Buna göre çöilde susuz kalan bir insan için bir bardak su hayat kurtarıcıdır, bunun için de elmadan çok daha değerlidir; oysa suyun bol, elmasın kıt olduğu bir yerde bir bardak suyun insana sağlayacağı ilave fayda az, bunun için de su daha ucuzdur.

değildir: Fiyat mekanizması düzgün çalışmaz, ücretler aşağı doğru gitme konusunda isteksizdir, fiyatların da aşağı ve yukarı yönde esnek olması sözkonusu değildir.

Keynesyenlere göre ekonomideki temel sorun talep yetersizliğidir; bunu aşmak için de, para ve maliye politikalarıyla, piyasaya devlet müdahalesi gereklidir. Bunun yanı sıra Keynesyenlerde mikro değil makro analiz esastır. Tüketici ve firma gibi bireysel karar birimlerinin davranışlarını incelemek yerine, toplu davranışlar ve toplam üretim, toplam gelir, toplam tüketim, toplam tasarruf, toplam yatırım ve toplam istihdam gibi kavramlar iktisadi analizin merkezindedir.

Keynesyen okula göre enflasyon ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişki vardır ve bu ilişki kalıcıdır. Enflasyonu aşağı çekmek için daraltıcı politikalar izleyip işsizliğe razı olunmalı, işsizliği azaltmak için de tersine genişletici politikalar uygulanmalı; bunun sonucu olarak da bir miktar enflasyona razı olunmalıdır.

1930'ların bunalım ortamı ile, II. Dünya Savaşı sonrasında yıkım ortamında ekonomilerin canlandırılmasında işe yarayan olan, bu nedenle de politika yapımcılarının gözdesi olmuş Keynesyen reçeteler, 1960'ların sonu ile 70'lerin başında yükselen—işsizlik ile enflasyonun bir arada bulunması anlamına gelen *stagflasyon* sorunu karşısında tıkanmıştır. Keynesyen iktisadın tıkanması, bunalım dönemlerinin karakteristik özelliği olduğu üzere, birçok yeni akımın ortaya çıkmasına kapı aralamıştır.

6. Parasalcı / Monetarist / Friedmancı Okul

1970'lerin başından itibaren etkili olmaya başlamış ve iktisat tartışmalarının son otuz yılına damgasını vurmuş olan Parasalcı okula göre stagflasyon dâhil, krizlerin asıl sorumlusu devlettir. Bu nedenle de iktisadi krizlerden en az hasarla çıkmak için piyasaya hükümet müdahalesi asgariye indirilmeli, piyasanın işleyişine müdahale edilmemelidir.

M. Friedman'ın öncülüğünü yaptığı Parasalcılara göre, para çok kritik bir iktisadi değişkendir; ekonomiye yön vermede maliye politikası değil, para politikası daha etkilidir. Para arzıyla rastgele, Keynesyenlerin savundukları gibi, "duruma göre," keyfi bir şekilde, "ince ayar" amacıyla oynamak zararlı, hatta tehlikelidir; bunun yerine "kurala göre" politika uygulanmalıdır. Enflasyonla mücadelede tercih edilmesi gereken kural, para arzının en fazla mal ve hizmet miktarındaki artış kadar artırılmasıdır.

Monetaristler uyarılamacı beklentiler görüşünü benimsemişlerdir. Buna göre geleceğe dönük beklentiler iktisadi değişkenlerin seyrini etkileyen önemli bir değişkendir. Bireyler beklentilerini geçmişe bakarak, geçmişte yapılan hatalardan ders alarak oluştururlar. Stagflasyon sorunu dâhil ekonomik sorunlar, eko-

nomiye müdahale edilmezse daha kolay aşılabilir; müdahaleci istikrar politikaları kısa vadede, bireyler beklentilerini yeni duruma uyarlayıncaya kadar, sonuç verebilir. Ancak uzun vadede istikrar politikaları sonuç verici değildir, çünkü parasal değişkenleri oynatarak uzun vadede reel değişkenler değiştirilemez. Kısa vadede işsizlik ve gelir gibi değişkenlerde kısmi bir değişiklik olsa da, uzun vadede ekonomi doğal işsizlik ve doğal büyüme oranına geri dönecektir.

7. Arz Yanlı İktisat Okulu

1980'li yıllarda ortaya çıkan Arz Yanlı İktisat Okulu'na göre Keynesyen iktisatçıların iddia ettiğinin aksine ekonomide dengesizlik yaratan asıl sorun talep yetersizliği değil, *arz yetersizliği*dir. Bu nedenle de öncelikle üretim artırılmalıdır. Stagflasyon sorunu ancak arzın artırılması yoluyla aşılabilir. Kalıcı çözüm, üretim artışının özendirilmesidir; bunun için de en etkili araç, *vergi oranlarının azaltılması*dır.

Vergilerin düşürülmesi hem insanları daha çok çalışmaya teşvik eder, hem vergi kaçaklarını azaltarak vergi hasılatını yükseltici etki yapar. Vergi oranlarının yükseltilmesi ise, tam tersine, bir yandan vergi kaçaklarını özendirir; bir yandan da çalışma şevkini kırar, tembelliği özendirir. Daha az çalışma daha az üretim, o da daha az gelir demektir. Gelirin azalması vergi tabanını daraltır, bu da vergi hasılatının düşmesine yolaçar.

8. Rasyonel Beklentiler Okulu

1990'larda popülerite kazanmış, Sargent, Lucas ve Barro gibi temsilciler yetiştirmiş bir okul olan Rasyonel Beklentiler Okulu, Parasalcıların birçok açıdan daha aşırı bir biçimi olarak nitelendirilebilir. Rasyonel Beklentiler Okulu'na göre insanlar sistematik hata yapmazlar; istikrar politikaları gibi manevralarla onları sürekli olarak kandırmak mümkün değildir.

İnsanlar rasyoneldir; günümüzün sunduğu modern teknolojik imkânları kullanarak beklentilerini anında—ileriye bakarak, ilan edilen politikaların sonucunu önceden ve isabetli biçimde tahmin ederek—güncelleştirirler. Bu yönüyle "rasyonel beklentiler" görüşü Parasalcıların "uyarlanabilir beklentiler" görüşüne zıttır. Birincisinde beklentileri ileriye bakarak, anında ve isabetli biçimde yeni duruma uyarlama varken, ikincisinde geriye bakarak, belirli bir gecikme ve yanılma payıyla uyarlama sözkonusudur.

Beklentilerin anında ve doğru biçimde uyarlanabilir olması nedeniyle Rasyonel Beklentiler görüşünü benimseyen iktisatçılara göre, hükümetlerin ince ayar politikaları ya da genelde istikrar programları başarısızlığa mahkûmdur. Örneğin para arzını artırarak ekonomiyi canlandırmak isteyen bir hükümete karşı bireyler, daha program ilan edilir edilmez, bu-

nun yol açacağı fiyat artışları nedeniyle reel gelirlerinin azalacağını dikkate alarak yüksek ücret talebinde bulunacaklar; yükselen maliyetler nedeniyle istihdam artmayacak, ekonomi de canlanmayacaktır. Nominal gelirden bir artış vaat edilse bile reel gelirin artmayacağı tahmin edilecek; bu nedenle emek arzı, dolayısıyla üretim artmayacak, ekonomik büyüme de gerçekleşmeyecektir.

Dolayısıyla önceden ilan edilmiş, bireylerin beklentilerini uyarlama fırsatı bulabildikleri istikrar politikalarının hiçbir kıymet-i harbiyesi yoktur. Ancak önceden ilan edilmemiş, beklenmeyen, dolayısıyla beklenti oluşturma fırsatı verilmeyen, ani, şok politikaların bir etkisi olabilir.

9. Yeni Keynesyen Okul

1970 sonrası dönemde Keynes'in 1930'lar ve 1940'larda ortaya attığı görüşlerin bir kısmının geçersiz hâle gelmesi temelde Keynesyen görüşleri benimsemiş iktisatçıları yeni arayışlara itmiş, bu arayışların ürünü olarak Yeni Keynesyen Okul ortaya çıkmıştır. Bu iktisatçılara göre piyasalar sürtünmesiz değildir; otomatik dengeye yönelim yoktur. Mal piyasasında fiyatlar, faktör piyasasında ise ücretler esnek değil, yapışkandır. Bireyler rasyonel beklentilere göre hareket ederler. Eksik bilgi ve katı ücretler piyasayı başarısızlığa mahkûm eder, bunun için yine devlet müdahalesine ihtiyaç vardır.

10. Marksist/Sosyalist/Kolektivist İktisat Okulu

İlk temelleri Ricardo tarafından atılan ve toplumdaki emek, sermaye ve toprak sahiplerinin çıkarları arasında uzlaşmaz bir çelişki olduğuna ve bunların toplumsal zenginlik pastasındaki paylarını artırmak için sürekli bir çatışma içinde bulduklarına inanan sosyalist iktisat, Marks ve Engels tarafından 1840'lı ve 50'li yıllarda sistemli hâle getirilmiştir. Özel mülkiyetin bir hırsızlık olduğunu, bunun için üretim araçlarının mülkiyetinin devlete ait olması gerektiğini savunur. Rekabet kötüdür; çünkü yıkım ve kaos getirir. Toplumsal sınıflar arasında sürekli bir çatışma vardır; bireysel çıkarlarla toplumsal ya da sınıfsal çıkarlar arasında uyum yoktur.

Kapitalizm, taşıdığı içsel çelişkiler—üretim ve mülkiyet ilişkileri ile üretim güçleri arasındaki çıkar çatışması—kâr oranlarının düşmesi ve sefalet koşullarında yaşayan emekçi sınıfların ayaklanması gibi nedenlerle kendi sonunu getirecektir. Tez-antitez-sentez biçiminde gelişen diyalektik bir süreçle sağlanacak tarihin kaçınılmaz ilerleyişi sonucunda proleterya diktatörlüğünün kurulduğu komünist toplumda tüm çelişkiler ortadan kalkacaktır. Marks ve Engels'den ilham alan, Sweezy, Baran ve Sraffa'nın da aralarında bulunduğu sosyalist iktisatçılara göre planlamacı, mer-

kezden kumandalı, özel mülkiyete, kâr güdüsüne ve rekabete izin vermeyen kalkınma modeli, bireyci, kâr güdüsü ve rekabetin yön verdiği piyasacı modelden daha üstündür.

11. Kurumcu İktisat Okulu

Yirminci yüzyılın başlarında Veblen, Commons ve Mitchell, 1950'lerden itibaren Galbraith gibi iktisatçıların katkılarıyla gelişen Kurumcu İktisat Okuluna göre iktisadi davranışlarda belirleyici unsur bireyler değil, kurumlardır. Dolayısıyla iktisadi analiz bireysel değil, kurumsal davranışları açıklamaya yönelmelidir. Kapitalizm eleştirisi konusunda sosyalist iktisatçılarla büyük ölçüde aynı görüşleri paylaşan Kurumcu iktisatçılara göre kapitalizm "barbarcı evrimin bir türü"dür; mülkiyet ise "başarılı bir yağmanın ödülü olarak ele geçen ganimet"tir. Zenginler gösteriş tüketimi hastalığına tutulmuş müsrif bir "aylak sınıf"tır. Sosyal adalet, varlıklı özel sektörden yoksul kamu sektörüne—vergiler yoluyla—kaynak transferi yapmak suretiyle sağlanabilir.

12. İslami İktisat Okulu

1970'li yılların başlarından itibaren özellikle Pakistanlı, Hintli ve Arap kökenli Müslüman iktisatçıların gayretleriyle ortaya çıkan İslam İktisadı henüz emekleme çağındaki bir iktisat okulu olarak nitelendirilebilir. İslam iktisatçılarına göre kendi menfaatinin maksimizasyonundan başka bir şey düşünmeyen insan tipini ifade eden "Homo Economicus" varsayımı, insan doğasıyla ilgili yanlış bir varsayımdır; insan sadece iktisadi boyuttan ibaret değildir, ahlaki ve manevi boyutu da hesaba katılmalıdır.

Kapitalist iktisadın temel kurumlarından olan faiz hem ahlaken kötüdür (insanları tefeciliğe yöneltir), hem de (üretim ve yatırım maliyetlerini yükselterek) ekonomiye zarar verir, o hâlde yasaklanmalıdır; zaten İslam'ın temel kutsal metinleri de bunu emretmektedir. Buna karşılık zekât vb. kurumlarla zenginlerden yoksullara kaynak aktarmak suretiyle sosyal dayanışma sağlanmalıdır.

Kâr güdüsü ve özel mülkiyet tamamen yasaklanmamalı, ancak piyasanın gücünün güçsüzü ezdiği orman kanunlarının egemen olduğu bir ortam hâline gelmemesi için, sıkı kontrol altında tutulmalıdır.

Yine bazı Müslüman iktisatçılara göre kapitalizm piyasa ile özdeşleştirilmemelidir. Kapitalizm devlet desteğiyle beslenen ve piyasa güçlerinin rekabetine tahammülü olmayan, tekeli ve sömürgeci bir süreçtir.

III. Piyasacı ve Kumandacı İktisadın Bitmeyen Mücadelesi

Her ne kadar zaman zaman şarkılara "Beni kategorize etme" feryatları yansiyorsa da, ne yazık ki

insanoğlu eşyayı kategorize etmeden, belirli ortak özellikler çerçevesinde sınıflandırmadan yapamıyor. Kategorize etmek anlamayı, kavramayı ve yorumlamayı kolaylaştırıyor.⁴ Örneğin Süleyman Uludağ İslam düşüncesinin Selef, Kelam, Tasavvuf ve Felsefe olarak dört başlık altında sınıflandırılabilirliği kanısındadır (Uludağ, 1985).⁵ Bu anlamda bakıldığında Batı düşüncesinin de esasen Dogmatizm, Rasyonalizm, Mistisizm gibi üç temel felsefi akım altında sınıflandırılması mümkündür.

Benzer bir kategorizasyonu iktisat bağlamında yapmayı denemek ortaya ilginç bir tablo çıkarabilir görünmektedir. Yukarıda başlıcalarına değinilen⁶ pek çok iktisat okulunu, bu okulları temsil eden iktisatçı ve düşünürlerin görüşlerini ve bunlara bağlı olarak iktisadi düşüncenin gelişimini, içsel tutarlılığı olan bütüncül bir çerçeveye oturtmak acaba nasıl mümkün olabilir? Bunu yapmanın mantıklı bir yolu, Skousen'in (2001) iktisadi düşüncenin tarihsel seyrini âdeta merkezde bir ana kahraman, onun çevresinde ise ikincil rolleri üstlenen öteki kahramanların rol aldığı bir tarih romanı gibi anlattığı eserinde denediği yöntemdir. Bu sayede bir yığın isim ve görüşü belirli ölçütlere göre genel resim içindeki görece konumlarına yerleştirmek daha kolay ve anlaşılabilir olacaktır. Böyle bir anlatımın ana karakterinin *Milletlerin Zenginliği*⁷ adlı meşhur eseriyle modern iktisadın kurucusu kabul edilen Adam Smith olması doğaldır. Ana tema ise Smith'in temellerini attığı *kişisel çıkar, özgürlük ve rekabet sacayağı* üzerinde yükselen *doğal özgürlük sistemi*⁸ dir.

Bu bağlamda 1776 yılı modern iktisat için oldukça kritik önem taşıyan bir yıldır. Tarihin kırılma noktalarından biri sayılabilecek olan bu yılda, bir yandan modern iktisadın gelişiminde anahtar önemi olan *Milletlerin Zenginliği* adlı eser yayımlanmış, bir yandan da Amerika İngiltere'den bağımsızlığını kazanmıştır. *Milletlerin Zenginliği* korumacı ve istilacı *Merkantilizm* geleneğine şiddetle karşı çıkar ve zenginliğin kaynağının bireysel özgürlükler, sınırlı devlet, üretim ve serbest

⁴ Bu arada "kategorize etmek"le "kategorik genellemeler yapmak"ın aynı şey olmadığını, birincisinin anlamayı kolaylaştıran nispeten masum, ikincisinin ise bir sınıfın bütün üyelerini toptan suçlamayı veya yargılamayı içeren daha netameli bir tavır olduğunu vurgulayalım.

⁵ İslam düşünce tarihi boyunca ortaya çıkmış din anlayışları ve din söylemleriyle ilgili etraflı bir inceleme için ayrıca bkz. Kutlu, 2001.

⁶ İktisadi düşünce tarihinde ortaya çıkmış bütün okullar kuşkusuz burada sayılanlarla sınırlı değildir. Örneğin piyasacı ve piyasa karşı versiyonlarıyla Feminist İktisat, Neo-Ricardocu İktisat, Avusturya Okulu, Alman Tarihçi Okulu, Konjonktür Dalgalanmalar Teorisi, Kamu Tercih Okulu, Anayasal İktisat gibi daha birçok iktisat okulundan sözedilebilir. Yer darlığı nedeniyle daha fazla ayrıntıya girilmemiştir.

⁷ Smith'in klasik eseri "Milletlerin Zenginliği" (1965) iktisat yazınının başucu kitaplarından olup bugüne değin sayısız dile, bu arada Türkçe'ye de çevrilmiştir. Her iktisatçının, hatta düşünce tarihine ilgi duyan herkesin mutlaka okuması gereken abidevi bir eserdir.

⁸ Yazının bu bölümündeki bilgiler kısmen Skousen'e (2001), kısmen de Acar'a (2003) dayanmaktadır.

mübadele olduğunu ileri sürerken; Amerikan Anayasası ve Bağımsızlık Bildirisi siyasal alanda bireysel hak ve hürriyetleri öne çıkaran birer özgürlük manifestosu olarak sahneye çıkmıştır. Söz konusu belgeler özgürlükçü ve piyasacı geleneği temsil edecek daha sonraki kuşaklar için birer ilham kaynağı olacaklardır.

İktisadın tarih içindeki yolculuğu ilerledikçe sahneye çıkan kahramanları; Smith'in temellerini atmış olduğu doğal özgürlük sisteminin gelişmesine yaptıkları katkı, gösterdikleri tepki veya bu sisteme yaptıkları tahribat açısından başlıca üç kategoride toplamak mümkündür. Bir bölümü Smith'in evrensel bolluk ve zenginliğin nasıl yaratılacağına ilişkin vizyonunu paylaşmış ve onun temellerini attığı sistemi geliştirmeye, güzelleştirmeye ve eksiklerini tamamlamaya çalışmıştır. İkinci grup söz konusu sistemi beğenmemiş, her fırsatta onun eksiklerini ortaya koymaya ve zaman zaman alaycı biçimde, onun ne kadar işe yaramaz bir sistem olduğunu ortaya koymaya gayret etmiştir. Nihayet üçüncü bir grup da sistemin "eksik" olmaktan çok "yanlış" olduğunu iddia ederek, onu tümüyle yıkmaya, yerine bambaşka bir sistem inşa etmeye girişmiştir. Esasen ikinci ve üçüncü grubu, paylaştıkları ortak unsurların çokluğu nedeniyle, aynı kategori içinde değerlendirmek mümkündür.

Dolayısıyla iktisadi düşünce tarihi boyunca ortaya çıkmış biri özgürlükçü, serbest ticaretçi, rekabetçi, bireysel menfaati öne alan, piyasacı; diğeri ise özel mülkiyet ve kâr güdüsüne kuşkuyla bakan, bireysel menfaati lanetleyen, planlamacı, buyurgan, merkezden güdümlü kumandacı gelenek olmak üzere, başlıca iki gelenekten ve bunlar arasındaki bitmek bilmeyen mücadeleden söz edilebilir.

Smith'in temsil ettiği vizyon, katlanılabilir bir adalet sistemi altında insanların bireysel çıkarları peşinde koşmalarına imkân verecek, üretim ve serbest mübadeleye dayalı, rekabetçi ve özgürlükçü bir yapının evrensel bir bolluk ve refah getireceğini ileri süren, iyimser bir vizyondur. Buna karşılık doğal özgürlük sistemi karşıtlarının temsil ettiği vizyon genel olarak, piyasanın özünde istikrarsız yapısı, rekabet ve özel mülkiyetin yıkıcılığı, kaynakların kıtlığı ve nüfus baskısı gibi nedenlerle, işgücünün sömürülmeye ve geçimlik ücret sınırında yaşamaya mahkûm olacağını, geniş halk kitleleri için açlık ve sefaletin kaçınılmaz olduğunu, istikrarsızlıktan kurtulmanın pek mümkün olmayacağını ileri süren karanlık, kaderci ve kötümser bir vizyondur. İşte iktisadın hikâyesi, bir anlamda bu iki vizyonun, dünyaya ve eşyaya bu iki zıt bakış açısı arasında geçen ve yirminci yüzyılın sonunda serbest piyasacı geleneğin zaferiyle sonuçlanan kadim mücadele hikâyesidir.

İngiltere'de 18. yüzyılın son çeyreğinde Smith'in tutuşturduğu ekonomik özgürlük meşalesi ilk başlarda

Fransa'da Say⁹ ve Bastiat¹⁰ gibi iktisatçılar arasında parlamış, ama çok geçmeden bu vizyona karşı Smith'in kendi coğrafyasından hücumlar gelmiştir. Adam Smith'in iyimser dünyasını tersine çeviren Malthus¹¹ ve Ricardo,¹² nüfus baskısı ve sınırlı kaynakların tükenmeye yüz tutması sonucu, işçilerin eline geçimlik düzeyden daha yüksek ücretlerin asla geçemeyeceği karanlık bir dünya tablosu çizmişlerdir. Onların peşinden kervana katılan Mill tam bir çelişkiler adamıdır. Bir yandan "özgürlük klasiği" bir eser yazıp serbest girişimi savunurken, aynı zamanda sosyalist olduğunda ısrar edip özel mülkiyeti sorgular Mill.¹³ Ricardo'nun açtığı kapıdan giren Marks, Engels'le birlikte 19. yüzyılın ortalarında iktisadi yabancılaşma ve sınıf mücadelesi kavramları üzerine oturan karanlık bir çağa yöneltir.¹⁴ İktisat iç karartan, moral bozan, iştah kaçıran anlamında "kasvetli bilim" lakabıyla anılmaya başlar.

⁹ Bugün en çok "Say Yasası" ya da "Mahreçler Kanunu" ile tanınan J.B. Say, A. Smith'in doğal özgürlük sistemine Fransa'dan destek veren erken dönem iktisatçılardan biridir. Say yasası denince akla, üretilen her şeyin bir şekilde satılacağına ima eden "her arz kendi talebini yaratır" ifadesi gelir. Oysa Keynes'in süzgecinden geçerken kınnuma uğradığı için orijinaline oldukça aykırı bir biçim kazanmış olan ifadenin doğrusu; üretimin tüketimden önceliğini ve bir gelir elde etmek için bir şeyler üretmek gerektiğini vurgular biçimde, "A'nın arzı B için talep yaratır." sözdür. Ayrıntılar için bkz. Skousen, 2001.

¹⁰ İktisatçı, gazeteci ve politikacı kimliğiyle hararetili bir serbest mübadele savunucusu ve korumacılık karşıtı olarak tanınan Bastiat'ın fikirleri konusunda örneğin, "Selected Essays on Political Economy" (1995) ve "Economic Sophisms" (1997) adlı eserlerine bakılabilir. "Kötü bir iktisatçı kendisini politika uygulamalarının görünür etkileriyle sınırlar; iyi iktisatçı ise hem görülebilir etkiyi, hem de öngörülmesi gereken etkileri dikkate alır." sözü oldukça manidardır. Yine Bastiat'ın "malların geçmesine izin verilmeyen sınırlardan askerler geçer." sözü, barış ile serbest ticaretin, bunun karşısında da savaş ile korumacılık politikalarının birbiriyle el ele giden, birbirini bütünleyen politikalar olduğunu vurgulamaktadır.

¹¹ Malthus özellikle nüfus sorunu ve kaynak kıtlığı konusundaki görüşleri çok tartışma yaratan bir erken dönem iktisatçı olup, bu konudaki klasik eseri "Nüfus Üzerine Bir Deneme" adını taşımaktadır (1985).

¹² İktisat tarihinin en tartışmalı şahsiyetlerinden biri de David Ricardo'dur. Bir yandan, iktisat tarihinde meslekten iktisatçılar arasında en fazla destek görmüş "Mukayeseli Üstünlükler" teorisi gibi serbest ticaret yanlı fikirleri savunmuş; bir yandan da kaynak kıtlığına bağlı olarak insanlığın felaketten kurtulamayacağı konusunda Malthus'un kötümser görüşünü paylaşmıştır. Dahası, toplumsal kaynakların ve çıktının paylaşılması konusunda sermayedar, emek ve toprak sahiplerinin menfaatleri arasında bir çatışma olduğu görüşüyle Marksist-sosyalist iktisatçılara ilham kaynağı olmuştur. Klasik eseri "Politik İktisat ve Vergilendirme İnkeleri Üzerine" (1951) adını taşır. Rant ve rantiyecileri şiddetle eleştiren Ricardo'nun, borsa spekülasyonundan kazandığı yüklü paralar sayesinde iktisat tarihinin belki de en büyük rantiyecisi ünvanını taşıması, tarihin ironilerinden biri olsa gerektir.

¹³ J.S. Mill'in "Özgürlük Üzerine" (1989) adlı eseri bugüne değin özgürlük hakkında yazılan en iyi eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. İnsan bireyselliğinin akıcı, önemli ve etkili bir ifadesi sayılan bu klasik eserinde Mill kişisel özgürlükleri savunmakta, zorla dayatılan manevi-yata, hoşgörüsüzlüğe ve bir devlet dinine karşı çıkmaktadır.

¹⁴ Karl Marks kuşkusuz yalnızca iktisatta değil, bütün düşünce tarihinde en çok tartışmaya konu olan şahsiyetlerden biridir. Hem özel hayatı, hem de fikirleri açısından son derece inşilı çıkışlı, radikal, çalkantılı bir yaşam serüveni vardır. A. Smith'in rekabetçi, bireyci ve özgürlükçü modeline en keskin saldırılar Marks ve takipçilerinden gelmiştir. Marks'ın "Kapital" (1976) ve Engels'le birlikte kaleme aldıkları "Komünist Manifesto" (1964) adlı eserleri Sosyalist-komünist-kolektivist geleneğin başucu eserleri arasında yer almaktadır.

Smith ve takipçilerinin temsil ettiği iyimser, özgürlükçü ve rekabetçi gelenek, sosyalist, kaderci ve kötümser gelenek karşısında birbiri ardına gelen bu hücumlar karşısında gerilemiş, zayıf düşmüştür. Umutlar sönmek üzereyken, *değerin tüketici kökeni, subjektif değer ve marjinal fayda* gibi iktisadi düşüncede devrim yaratan katkılarıyla Neoklasik geleneğin Avusturya kolu, ölmek üzere olan Smith'in vizyonunun imdadına yetişmiş ve doğal özgürlük modelini yeniden ayağa kaldırmıştır. Jevons ve Menger'in öncülüğünü yaptığı Marjinalist Okul, Klasikleri çok uğraştırmış olan değer sorunu başta olmak üzere birçok konuda iktisatta devrim yaratmış bir gelenektir. Bunları iktisadın "politik iktisat"tan "iktisat"a evrilerek rüştünü ispatlamış bir bilim hâline gelmesinde büyük emeği geçen İngiliz iktisatçı Alfred Marshall¹⁵ izlemiştir. Böylece rüzgân yeniden arkasına alan özgürlükçü gelenek, marjinalist ilkeyi üretim faktörlerinin fiyatlandırmasına uyarlayarak¹⁶ *iktisatta bölüşüm sorununu* çözmede önemli rolleri olan Clark ve öteki Amerikalı iktisatçıların katkılarıyla daha da güçlenmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinde yeşeren bu süreç, önce I. Dünya Savaşıyla sekteye uğramış, ardından da Büyük Bunalımın iyimser tabloyu büsbütün tersine çevirmesiyle 1930'lu yıllarda üstünlüğü müdahaleci geleneğe kaptırmıştır.

Doğal özgürlük sistemine bakıp alay eden ve onun eksiklerini ifşa etmekle ün yapanlar arasında T. Veblen gibi, K. Galbraith gibi Kurumcu iktisatçılar yer almaktadır. Veblen ve arkadaşları "barbarci evrimin bir biçimi" olarak niteledikleri kapitalizmin, gösteriş tüketimine düşkün zengin "aylak sınıflar"la karakterize edilebileceğini öne sürmüşlerdir.¹⁷ Bu tür eleştirilere, Max Weber (1985), kapitalizmi var eden şeyin esasen ağır bir ahlaki disiplin ve çok çalışma olduğu; bunun kaynağının ise din, bilhassa tutumluluk, iş ahlakı ve Tanrı rızası için çalışmayı telkin eden Kalvenist-Püriten mezheplerin temsil ettiği Protestan reformculuğu

olduğu görüşüyle karşı çıkmıştır.¹⁸ Sosyalist gelenek dini kitleleri uyuşturan ve egemen sınıfların kölesi hâline getiren kötü bir kurum olarak görürken, Smith-Weber çizgisini izleyen kapitalist geleneğin dine bakışı daha olumludur.

Bu arada 20. yüzyılın ilk çeyreğinde makro ve mikro iktisat arasındaki kayıp halka olan para-kredi bağlantısının rolünü keşfetmede ciddi katkıları olan Fisher, Wicksell ve Mises¹⁹ gibi iktisatçılar Smith'in sistemiyle uyumlu, sağlam bir parasal sistem geliştirmeye çabalamışlardır. Friedman'ın 1970'lerden sonra meşhur edeceği, para arzının kontrolsüz artırılmasının kaçınılmaz biçimde enflasyon yaratacağı görüşünü ısrarla dile getiren Parasal Okulun temelini 1920'li yıllarda Fisher atmıştır.

Derken patlak veren 1929 Dünya Bunalımının yarattığı konjonktürde, her şeye rağmen piyasayı savunan Hayek ve Mises gibi iktisatçıların seslerine pek kulak veren olmazken,²⁰ piyasaya güven duyulamayacağını ve ekonomik sorunların ana nedeni olan *talep yetersizliği* sorununu ortadan kaldırmak üzere devletin piyasaya aktif müdahalesini savunan Keynes²¹ öne çıkmıştır. Keynes'den bayrağı devralan Samuelson, *İktisat* (1976) adlı ünlü ders kitabıyla Keynesyen görüşleri popüler hâle getirmiştir. 1930'ların bunalım yıllarında doğan, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım atmosferinde ekonomilerin yeniden inşa edilmesi konusunda işe yarayan, bu nedenle de otuz yıla yakın bir süre politika yapıcılarının gözdesi olan, müdahaleci Keynesyen reçeteler; enflasyon ile durgunluğun birarada gözlemlendiği "stagflasyon" sorununa çare üretmedikleri ölçüde, 1960'lı yılların ortalarından iti-

¹⁵ Modern iktisadın "Politik İktisat"tan "İktisat"a evrilmesinde büyük payı olan isimlerden biri olan A. Marshall, bugün formel iktisat öğretiminde yoğun olarak kullanılan arz-talep eğrileri ve esneklik gibi araç ve kavramları iktisadi analize kazandıran iktisatçıdır. Klasik eseri "İktisadın Prensipleri"dir (1920).

¹⁶ Buna göre bir üretim faktörünün (emek, sermaye, toprak, girişim) çıktıda alacağı pay, bizzat o faktörün son biriminin çıktıya yaptığı katkı kadardır. Bu model, çıktının tamamen emeğin hakkı olduğunu savunan ve öteki faktörlere bir pay öngörmeyen Marksçı bölüşüm modelinden son derece farklı bir bölüşüm önermektedir.

¹⁷ Veblen "Amerika'nın yazılmış aylak sınıflarının bir sosyal taşlaması" olarak nitelendirilen "Aylak Sınıfın Teorisi" (1994) adlı eserinde, zenginleri, kendileri kadar varlıklı olmayan insanlara karşı "gösteriş tüketimi" yapmakla eleştirmiştir. "Burjuva bir Veblen" lakabıyla anılan Galbraith da "Refah Toplumu" adlı eserinde zenginlerin müsrifliğini eleştirmiş ve serbest piyasayı "tüketici egemenliği altında olmak"la suçlamıştır. Yine "Refah Toplumu" (1958) ve "Kuşku Çağı" (1980) gibi eserlerinde Galbraith, modern kapitalist toplumda kişilerin değil kurumların önemli olduğunu, ülkeyi tektokrasinin yönetmesi gerektiğini ve sosyal dengesizliklerin, varlıklı özel kesimden açlık çeken kamu kesimine vergiler yoluyla fon transferi yapmak suretiyle giderilebileceğini ileri sürmüştür.

¹⁸ Bugün daha çok sosyolog kimliğiyle tanınan ünlü Alman düşünürü Weber, sosyalist-Marksist geleneğin "kitlelerin afyonu" olarak küçümsediği din ve dinsel inançların, toplumsal formasyonun ve ekonomik yapının oluşumunda ne denli belirleyici bir role sahip olduğunu vurgulayan öncü düşünürlerdendir.

¹⁹ "Paranın Miktar Teorisi"ni ortaya atan Fisher'in aksine Mises, paranın yansız—reel değişkenler üzerinde etkisiz—olduğunu, parasal enflasyonun istikrarsızlık ve yapısal dengesizlik doğuracağını ve sürdürülebilir olmadığını, enflasyonun önlenmesi için de para basmaya son verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Fisher ve Mises'in görüşleri daha sonraki yıllarda Parasal ekolün sistemleştireceği görüşlerin öncüsü olarak kabul edilebilir.

²⁰ Hayek ve Mises, merkez bankalarının faiz oranlarını artırıp düşürme kararlarının kaçınılmaz olarak yapay bir canlanmaya yolaçacağını, ancak altın standardı altında böylesi bir enflasyonist şişmenin kısa süre sonra söneceğini ileri sürerek, 1929 Bunalımını isabetle tahmin etmişlerdir. Hayek'in "Fiyatlar ve Üretim" (1935) adlı çalışması 1930'ların bunalım ortamında Keynesçi görüşlerin baskısı altında dikkat çekmemiş, ancak Keynesçi ve öteki müdahaleci görüşlerin revaçtan düşmesinden sonra 1974 yılında Nobel ödülüne layık görülmüştür. Yirminci yüzyılın en önemli özgürlükçü ve piyasacı düşünürü olarak kabul edilen Hayek, "Kölelik Yolu" (1999) adlı ünlü eserinde planlamacı sosyalist-kolektivist sistemin sürdürülebilir olmadığını daha 1944 yılında öngörmüş ve bu sistemin tehlikelerine karşı Avrupa entelektüellerini uyarmıştır. Sosyalist sistemin 1980'li yılların sonlarında çözmesi Hayek'i akademik-entelektüel mahfillerde yeniden popüler hâle getirmiştir.

²¹ Keynes'in iktisat anlayışında devrim yaratan ve II. Dünya Savaşı'ndan 1970'li yıllara kadar popülaritesini koruyan görüşlerini toplayan ünlü eseri "İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi" (1973) adlı eserdir.

baren gözden düşmüştür.

İşte bu ortamda devletin talep yaratmak veya istikrar sağlamak amacıyla para ile keyfi biçimde oynamasının son derece zararlı olacağını, stagflasyon dâhil iktisadi sorunların temelinde kötü yönetilen paranın ve keyfi para politikalarının yattığını öne sürerek Parasalcı Okulun gelişmesine öncülük eden Milton Friedman; iktisadi sorunların aşılabilmesi için piyasaya güven duyulması, para arzının keyfe göre değil kurala göre artırılması, devlet müdahalesinin en aza indirilmesi ve rekabetçi kapitalizmin önemini vurgulayan görüşleriyle 20. yüzyılın sonlarında iktisat ve iktisat politikası tartışmalarına damgasını vurmuştur.²²

IV. Sonuç

İktisat tarihinde bugüne değin izini sürebildiğimiz ve ikinci bölümde başlıca görüşlerine değindiğimiz geleneklerin "piyasaya güvenilir güvenilemeyeceği", "devletin sınırlı bir role mi, yoksa yeniden dağıtımçı, müdahaleci bir role mi sahip olması gerektiği", "toplumsal kesimler arasında bir menfaat çatışmasının mı, yoksa menfaat uyumunun mu olduğu", "bireyin mi yoksa topluluk veya cemaatin mi öncelikli olduğu", "korumacılığın mı, yoksa serbest ticaretin mi daha fazla zenginlik ve refah yaratacağı", "sıkı denetim, gözetim ve regülasyonun mu, yoksa arz-talep ve fiyat mekanizmasından oluşan piyasa kurumunun mu daha tercihe değer olduğu.." gibi kriterlerine göre iktisadi gelenekleri kabaca iki kategoriye ayırmak mümkündür. Arada çok kesin sınırlar çizmenin bazı sakıncaları olmasına, kesişim kümesinin boş küme olmamasına rağmen Merkantilizm, Keynesyen, Sosyalist-Marksist, Kurumcu ve Yeni Keynesyen Okulların müdahaleci, kumandacı, korumacı ve planlı gelenek içerisine; buna karşılık Fizyokrasi, Klasik, Neoklasik, Parasalcı, Arz-Yanlı İktisat ve Rasyonel Beklentiler Okullarının da bireyci, özgürlükçü, serbest ticaretçi ve piyasacı gelenek içerisine yerleştirilmesi mümkündür.

Özetle modern iktisat, ortaya çıktığı yıllardan bu yana bireyci-özgürlükçü-piyasacı gelenek ile kolektivist-müdahaleci-kumandacı gelenek arasında çetin bir mücadeleye konu olmaktadır. Bir yanda A. Smith'le başlayıp Say, Bastiat gibi Fransız liberallerinden, Neoklasik Okula, oradan Parasalcı ve Rasyonel Beklentiler gibi Yeni-Klasik okullara uzanan piyasacı gelenek; diğer yanda Ricardo ve Malthus'un temellerini attığı, Marks ve Engels'in sistemleştirdiği sosyalist okula, oradan Keynes'in temelini atıp Hicks ve Samuel-

son'un yaygınlaştırdığı Keynesyen Okula, Kurumcu İktisada ve Yeni Keynesyen Okula uzanan piyasa karıştı, müdahaleci gelenek.²³ Tarihin akışı içinde belirli dönemlerde bu geleneklerden biri diğerine üstünlük sağlamış görünürken, bazı dönemlerde öteki geleneğin öne çıktığı gözlenmektedir. Bu mücadelenin son perdesi piyasacı geleneğin zaferiyle sonuçlanmış görünmektedir.

1776'da İngiltere'de A. Smith'in ortaya attığı bireysel özgürlükler, kişisel çıkar, sınırlı devlet ve serbest ticaret temeline dayalı doğal özgürlük sistemi ilk olarak Fransa'da olumlu yankı bulurken, bu anlayışa tepkiler gelmekte gecikmemiş; Malthus ve Ricardo gibi kötümserlere Marks ve Engels gibi radikal sosyalistler destek vermiş, sonuçta doğal özgürlük sistemi epey sarsıntı geçirmiştir. Avusturya Okulu 19. yüzyıl sonlarında Smith'in doğal özgürlük sisteminin imdadına yetişmiş, ancak I. Dünya Savaşı yılları ve ardından gelen 1929 Bunalımı ters yönden esen, müdahaleci ve planlamacı rüzgârları öne çıkarmıştır. 1930'lu yıllarda ortaya çıkan müdahaleci Keynesyen anlayış Batı dünyasında, sosyalist-planlamacı-kollektivist anlayış ise Sovyet Blokunun temsil ettiği dünyada 20. yüzyılın sonlarına kadar etkili olmuşlardır. Yüzyılın son çeyreğinde stagflasyon sorunuyla başa çıkamayan Keynesyen anlayış, üstünlüğü Parasalcı, Arz-Yanlı, Rasyonel Beklentiler, Konjonktür Dalgaları vb. adlar altında ortaya çıkan Yeni-Klasik okullara kaptırırken, mücadeleyi bırakmak istemeyen Keynesyen anlayış kendisini yenileyerek Yeni-Keynesyen Okul ile yoluna devam etmektedir.²⁴ 1990'lı yılların başında sosyalist sistemin çökmesi, bireysel özgürlüklere sıcak bakmayan, planlamacı ve güdümcü kollektivist sistemin başarı şansına inanan görüşlerin büsbütün gözden düşmesine yol açmış; yüzyıl kapanırken Adam Smith'in bireyci, özgürlükçü ve rekabetçi vizyonu Hayek, Friedman, Bauer, Lucas ve Sargent gibi ustaların katkılarıyla yeniden egemenlik tahtına oturmuştur.

Son olarak yukarıda anlatılanlar çerçevesinde iktisatçıların yukarıdan aşağıya sıralanması ya da bir önem sırasına dizilmesi konusunda acaba ne söylenebilir? Bu konuda biri "sarkaç," diğeri "totem direği" olmak üzere iki farklı yaklaşımdan sözedilebilir. Sarkaç yaklaşımına göre düşünce yelpazesi "aşırı sol"dan başlayıp "radikalizm," "liberalizm" ve "muhafazakârlık" duraklarından geçerek "aşırı sağ"a uzanan yatay bir

²² Keynesyen iktisadın revaçtan düşme sürecini hızlandıran iktisatçıların başında M. Friedman gelir. İlk ortaya attığı yıllarda tuhaf bulunan görüşlerinin birçoğu sonraki yıllarda iktisat politikası tartışmalarında ciddi yankı bulmuş, politika uygulamalarında referans kabul edilmeğe başlamıştır. Friedman'ın başlıca fikirleri konusunda bkz. örneğin, "A Monetary History of the United States", 1867-1960 (Friedman ve Schwartz, 1963), "Dollars and Deficits" (1968), "Supply-Side Economics in the 1980s" (1982).

²³ İslam iktisadının bu tablonun neresinde yer aldığı ayrı bir makalenin konusu olacak genişlikte bir meseledir. Piyasa yanlısı olanları da olmakla birlikte, İslam iktisadi literatürüne katkıda bulunanların çoğunluğu daha planlı ve müdahaleci bir profil çizmektedirler. İslam iktisadının değişik veçheleri konusunda dikkate değer bir inceleme için bkz. Kuran, 2002.

²⁴ Makroiktisadi analizin temel sorunsallarına yaklaşım konusunda belli başlı makroiktisat okulları arasındaki görüş ayrılıkları ve 20. yüzyılın son çeyreğinde iktisat politikası tartışmalarının seyri konusunda etraflı bir değerlendirme için bkz. Mankiw, 1988.

yörüngeye yerleştirilebilir. Buna göre örneğin Smith, Marks ve Keynes bir sıralamaya tabi tutulacak olsa, radikal kanadı Marks, muhafazakâr kanadı Smith, ortadaki "ılımlı" ve "dengeli" konumu temsil eden "liberal" kanadı ise Keynes temsil etmektedir.²⁵ Bunun alternatifi, en fazla sevilen kabile şeflerini en tepeye, onun altına sırasıyla daha az sevilen şefleri yerleştiren kızıl derili geleneklerinden ilham alan *totem direği yaklaşımı*dır. Buna göre, fikirleriyle "iktisadi özgürlüğe ve yaşam standardını yükselten iktisadi büyümeye en fazla katkıda bulunma" kriteri esas alınarak, bu alanda en başarılı iktisatçıyı en tepeye, daha az özgürlüğü savunan ve önerdikleri politikaların daha yavaş büyümeye yolaçtığı iktisatçıları ise daha alt sıralara yerleştirmek gerekmektedir. Nitekim Skousen (2001) Marks ile Smith'i birbirinin simetriği olarak gösteren ve Keynes'i "ılımlı" yaklaşımın temsilcisi olarak öne çıkaran sarkaç yaklaşımını bir kenara bırakarak, totem direği yaklaşımını kullanmaktadır. Bu ikinci yaklaşım denendiğinde sıralama değişmekte; Smith'in savunmuş olduğu, bireylere ve firmalara maksimum özgürlük tanınması ve devlet müdahalesinin minimum düzeye indirilmesi esasına dayalı "bırakınız yapınlar" görüşünü en iyi benimsemiş ülkelerin daha hızlı büyüme ve daha yüksek yaşam standardını tutturmuş olmaları nedeniyle, Smith direğin en tepesine yerleşmeyi hak etmektedir.²⁶ Bunu, bireysel özgürlüğü desteklemekle birlikte ekonomiye yoğun devlet müdahalesini ve yatırımların millileştirilmesini savunmuş olan Keynes izlemekte, sonuncu sırayı ise hem mikro, hem de makro düzeyde kumanda ekonomilerini savunmuş olan Marks almaktadır. Sarkaç yaklaşımına göre birinci sırayı Keynes almakta, Smith ile Marks birbirinin simetriği olarak ikinci sırayı paylaşmaktadırlar. Oysa totem direği yaklaşımında Smith birinci, Keynes ikin-

ci, Marks ise üçüncü sırada yer almaktadır. Başta da belirtildiği üzere, nitel zamana göre değer biçmeyi esas alan yaklaşımla örtüşen totem direği yaklaşımı bize daha anlamlı gelmektedir.

1990'li yıllarda sosyalist blokun dağılmasıyla planlamacı-sosyalist-kollektivist anlayış popülaritesini kaybetmiş, bu anlayışı benimsemiş ülkeler birer birer demokrasi ve piyasa ekonomisine yönelmişlerdir. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz 21. yüzyılın ilk yıllarında bireyciliği, piyasa ekonomisini, sınırlı devleti ve serbest ticareti savunan doğal özgürlük sistemi; müdahaleci, regülasyoncu, merkezden kumandacı, kollektivist sisteme üstünlük sağlamış görünmektedir. Ancak bu olgu, iktisatta bireyci ve kollektivist, ya da piyasacı ve kumandacı gelenekler arasında 18. yüzyılın sonlarından beri süregelen mücadelenin böylece bittiği, Fukuyama'nın meşhur önermesine benzeterek söyleyebiliriz. Şahit olduğumuz hadise, özgürlükçü ve güdümcü geleneğin uzun soluklu mücadelesinin son perdesidir ve bu mücadele 21. yüzyılda da devam edecektir. Lindsey'in de (2002) vurguladığı gibi, her ne kadar sosyalist sistem yıkılmış olsa da, onlarca yıldır sadece eski sosyalist ülkelerde değil, kapitalist ülkelerde de bireylerin zihinlerinde birikmiş, politik karar alma süreçleri ve bürokrasiye sinmiş kollektivist, müdahaleci, piyasa karşıtı tortuların temizlenmesi uzun yıllar devam edecek bir süreçtir.

Kaldı ki, tarihin sayısız iniş-çıkışının da işaret ettiği gibi sürecin tersine dönmesi mümkündür. Gerçekte serbest piyasa sistemi değil, tekeli uygulamaların hâkim olduğu ekonomilerde yaşanan zorlukların sorumluluğunun varolmayan piyasa sistemine yüklenmesi yanlısının, "ülke kurtarmacı" ve hatta "dünya kurtarmacı" radikal bir misyonla birleşerek piyasaya yönelim sürecini tersine çevirmesi gayet imkân dâhilindedir. İktidar sahiplerinin sahip olduğu zihniyet gücü kötüye kullanılabilir ve bunun sonucu ülkeler yeniden otoriter, buyurgan, dayatmacı ve dışa kapanmacı yönetimlerin kontrolünde; korumacı, müsadereci, sıkı denetimci, özgürlük karşıtı iktisat politikalarına yönelebilir. Hayatın doğası gereği her iki dünyada da kurtuluşa veya hezimete, refah veya sefaletle götüren yolların taşlarını insanlar, firmalar ve hükümetler kendi elleriyle döşemektedirler. İlim erbabına düşen, her iki zihniyetin ima ettiği mantıksal sonuçları tarihten örneklerle destekleyerek gerek sıradan insanlar, gerekse iktidar sahiplerine karşı uyarma ve kılavuzluk etme sorumluluğunu yerine getirmek için çaba sarf etmektir.

Kaynaklar

ACAR, M., "Piyasacı ve Kumandacı Geleneğin Mücadelesi Ekseninde Modern İktisadın Hikâyesi," *Piyasa*, Bahar-Yaz 2003, 2(6-7): 3-10., 2003.

²⁵ Makro düzeyde yoğun devlet müdahalesini savunmuş olan Keynes'in "liberal" olarak nitelendirilmesi oldukça tuhaf görünmektedir. Bu noktada Amerikan siyasal jargonunda liberal kavramına yüklenen anlamın klasik liberalizmden oldukça farklı olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Amerika'da devlete yeniden dağıtıcı ve müdahaleci bir rol biçen, bizdeki sosyal demokrat geleneğin karşılığı sayabileceğimiz siyasal çizgi—ki bu çizgi, kesin bir ayrım koymak zor olmakla birlikte, daha çok Demokratlar tarafından temsil edilmektedir—"liberal" olarak nitelendirilmektedir. Buna göre piyasaya güven duyulamayacağını ileri süren ve yoğun devlet müdahalesini savunan Keynes "liberal"dir. Oysa A. Smith, D. Hume ve J. Locke gibi düşünürlerin başını çektiği "klasik liberal öğretisi" sınırlı devleti öngören, yeniden dağıtıcı ve müdahaleci büyük devlete karşı çıkan bir öğrettir. Kısaca Amerikan siyaset dilinde bugün kullanılan "liberal" kavramıyla, 18. ve 19. yüzyılda yeşermiş özgürlükçü, bireyci ve sınırlı devletçi, klasik "liberal" kavramları aynı şey değildir. Sosyalist düşünürlerin sosyal demokrasiyi "liberalizmin devamı" sayan yaklaşımı ve Amerika'da sosyalist fikirleri benimsemiş kişilere "liberal" denilmesi konusunda, ayrıca bkz. Yayla, 2000, 2-3.

²⁶ Daha özgürlükçü ve serbest piyasacı ekonomilerin daha hızlı büyüdüklerine ve daha yüksek bir kişi başına gelir düzeyine sahip olduklarına işaret eden çok sayıda empirik kanıt vardır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. örneğin, Norberg (2001), Skousen (2001). Ayrıca Freedom House (www.freedomhouse.org), The Heritage Foundation, The Fraser Institute (www.fraserinstitute.org), Foundation for Economic Education (www.fee.org) gibi kuruluşlar da bu konularda istatistiksel veriler yayımlamaktadırlar.

BASTIAT, F., *Selected Essays on Political Economy*, (Fransızca'dan çeviren S. Cain, Editör G.B. Huszar), New York: The Foundation for Economic Education-1995.

Economic Sophisms, 6. bs., (Fransızca'dan çeviren ve Editör A. Goddard), New York: The Foundation for Economic Education-1997.

FRIEDMAN, M., *Dollars and Deficits*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall-1968.

"Supply-Side Policies: Where Do We Go From Here?" *Supply-Side Economics in the 1980s*. Atlanta: Federal Reserve Bank of Atlanta, 1982.

FRIEDMAN, M. ve SCHWARTZ, A.J., *A Monetary History of the United States, 1867-1960*. Princeton, NJ: Princeton University Press-1963.

GALBRAITH, J.K., *Kuşku Çağı*, (trc. N. Himmetoğlu, R. Aşçıoğlu), (Yersiz): Altın Kitaplar Yayınevi-1980.

The Affluent Society, Boston: Houghton Mifflin-1958.

HAYEK, F.A., *Prices and Production*, 2.bs., London: George Routledge and Sons-1935.

Kölelik Yolu, 2. bs., (trc. T. Feyzioğlu ve Y. Arsan,) Ankara: Liberte-1999.

KEYNES, J.M., *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan-1973.

KURAN, T., *İslam'ın Ekonomik Yüzleri*, (trc. Y. Tezgiden,) İstanbul: İletişim Yay.-2002.

KUTLU, S., "İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu," *İslâmiyat*, Ekim-Aralık 2001, 4(4): 15-36., 2001.

LINDSEY, Brink, *Against The Dead Hand: The Uncertain Struggle for Global Capitalism*, New York: John Wiley and Sons, Inc.-2002.

MALTHUS, T.R., *An Essay on the Principle of Population*. New York: Penguin-1985.

MANKIW, G., "Recent Developments in Macroeconomics," *Journal of Money, Credit and Banking* 20(3), (Türkçesi: "Makroiktisattaki Son Gelişmeler," trc. M. Acar, İçinde Ö. Demir (2000), der., *Devlet, Rekabet, Mülkiyet ve İktisat*, Adapazarı: Değişim Yayınları, s. 395-420.,1988.

MARSHALL, A., *Principles of Economics*, 8. bs., London: Macmillan-1920.

MARX, K. ve ENGELS, F., *The Communist Manifesto*. New York: Monthly Review Press-1964.

MARX, K., *Capital*, New York: Penguin-1976.

MİLL, J.S., *On Liberty and Other Writings*, Cambridge: Cambridge University Press-1989.

NORBERG, Johan, *In Defence of Global Capitalism*, (İngilizce'ye çeviren: Roger Taner,) AB Timbro, 2001. (Türkçesi: *Küresel Kapitalizmi Savunmak*, trc. ve ed. M. Acar ve M. Toprak, Ankara: Liberte Yayınları-2003)

RICARDO, D., *On the Principles of Political Economy and Taxation*, (ed. Piero Sraffa), Cambridge, UK: Cambridge University Press-1951.

SAMUELSON, P.A., *Economics*, New York: McGraw Hill-1976.

SKOUSEN, M., *The Making of Modern Economics*, Armonk, NY: M.E. Sharpe Inc.-2001. (Türkçesi: *Modern İktisadın İnşası*, trc. M. Acar, E. Erdem ve M. Toprak, Ankara: Liberte Yayınları-2003.)

SMİTH, A., *The Wealth of Nations*. New York: Modern Library-1965.

ULUDAĞ, S., *İslam Düşüncesinin Yapısı*, 2. bs., İstanbul: Dergah Yayınları-1985.

VEBLEN, T., *The Theory of Leisure Class*. New York: Penguin-1994.

WEBER, M., *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, (trc. Z. Aruoba,) İstanbul: Hil Yay.-1985.

YAYLA, A., *Liberalizm*, 3. bs., Ankara: Liberte Yayınları-2000.